

UMM EL TLEL I QDEIR (Síria): noves aportacions a l'estudi de la prehistòria de les zones desèrtiques del Pròxim Orient

MIQUEL MOLIST (Universitat Autònoma de Barcelona)
DANIELLE STORDEUR (Institut de Préhistoire Orientale-Era 17, CNRS)
GABRIEL ALCALDE (Museu Comarcal de la Garrotxa)
JOSEP ANFRUNS (Universitat de Barcelona)

PRESENTACIÓ

Les recerques que presentem a continuació s'inscriuen en el marc dels treballs desenvolupats per la Mission Archéologique Permanente d'El Kowm (Síria) des de l'any 1978 a les regions desèrtiques de la Síria central, i que estan dirigits per J. Cauvin. Històricament, el desenvolupament de les investigacions es pot dividir en dues etapes. La primera, que comprendria els anys 1978-1987, amb una forta orientació d'anàlisi especial, realitzà una prospecció sistemàtica de la zona, amb la descoberta d'un nombre important de jaciments d'èpoques paleolítiques i neolítiques, el seu estudi superficial (recol·lecció, mostreig, extensió ...), anàlisis geomorfològiques, i, d'altra banda l'excavació en extensió d'un hàbitat sedentari: El Kowm-2-Caracol, datat del VI mil·lenni (neolític-pre-ceràmic).¹ La segona, iniciada l'any 1987 i realitzada a partir de les hipòtesis resultants dels treballs anteriors, comprèn principalment l'excavació de dos jaciments: Umm el Tlel-2² i Qdeir-1.³

És aquesta segona fase de la recerca la que volem presentar-vos ací, i oferir-vos una visió dels treballs en curs de realització, amb els aspectes positius i negatius que això comporta, com la difusió ràpida de les novetats pel que fa als primers i el fet que part dels estudis estiguin en curs de realització, i

1. Per a una visió de conjunt dels treballs realitzats fins a l'actualitat vegeu CAUVIN, J., 1983 i en premsa. Una bona part dels treballs de recerca de la regió han estat publicats a *Cahiers de L'Euphrate* núm. 2, 3, 4 i 5.

2. Els treballs desenvolupats a Umm el Tlel els anys 1987 i 1989, coordinats per M. Molist, s'inscriuen en el marc de la col·laboració entre l'Institut de Préhistoire Orientale/ERA 17 (CNRS) i l'Àrea de Prehistòria de la UAB. Volem agrair a J. Cauvin haver-nos confiat la responsabilitat d'aquest estudi, i a la UAB i a la CIRIT l'ajut donat per portar-lo a terme. L'equip està constituït per M.C. Cauvin (estudi del material lític), A. Taha (estudi de material romà), G. Alcalde, J. Anfruns i M. Saña (excavació i estudi de materials arqueològics), J. Collina-Girard (sedimentologia) y G. Deraprahamian (tipografia i dibuix), D. Helmer (arqueozoologia) i G. Wilcox (paleovegetació). Aquest projecte s'inscriu també en el marc de l'Acció Integrada Hispano-Francesa núm. 226.

3. Els treballs de 1989 a Qdeir, coordinats per D. Stordeur, van tenir com a equip de treball de camp a A. Pecantal-Lambert, H. Bayle, J. Massoud i el mateix equip d'anàlisi del jaciment d'Umm el Tlel.

que per tant o bé no en tenim dades o les que tenim són provisionals, pel que fa als segons.

MARC GEOGRÀFIC I PROBLEMÀTICA GENERAL

Les zones de les estepes desèrtiques del Pròxim Orient havien estat, tradicionalment, oblidades per la recerca arqueològica. En aquests darrers anys, diferents equips de recerca han iniciat una recuperació arqueològica d'aquest tipus d'espai, en particular de la zona del llevant mediterrani, en zones com el Sinai i el Negev o el Black Desert (Jordània). L'oasi d'El Kowm pertany a aquesta categoria, atesa la seva situació en la zona d'estepa de Síria central, a uns 80 km al nord de la ciutat de Palmira, i a una distància similar al sud del riu Eufrates. Es tracta d'una cubeta d'uns 15 km de diàmetre envoltada per cadenes muntanyoses pel costat sud (Djebel Minchard) i per l'est (Djebel Bischri). Es presenta plana amb lleugeres ondulacions del terreny. Dos trets hi són importants pel que fa a l'ocupació humana. D'una part, els recursos hidrològics, caracteritzats no tant per les aportacions pluvials, que són inferiors als 200 mm anuals, sinó per l'existència d'una capa freàtica subterrània, que antigament aflorava de forma natural per pous artesans i que actualment és objecte d'un bombament sistemàtic per l'agricultura intensiva de cotó o l'horticultura que s'hi practica. Cal assenyalar l'existència ocasional de cultiu de secà de cereals. D'una altra part, hi ha petits turons de formació eòlica al voltant de les antigues fonts; formacions que han permès la conservació de restes arqueològiques provinents de campaments o instal·lacions temporals no construïdes (estacions de caça, àrees de talla...).

Els treballs de recerca s'han orientat, d'una manera general, a la reconstitució de la fisonomia cultural, espacial i ecològica d'aquest espai determinat durant la seva ocupació pels darrers caçadors recol·lectors (paleolític superior i epipaleolític) i les primeres ocupacions dels productors de subsistència (neolític). La problemàtica és diferent segons els períodes. Així, l'existència i les característiques dels darrers caçadors-recol·lectors en les zones interiors de Síria era pràcticament desconeguda a l'inici dels treballs a la cubeta d'El Kowm, fet que contrasta amb la informació relativament abundant de què es disposava per les zones litoral i pre-litoral del llevant. La labor es va orientar, doncs, a l'establiment previ d'un marc cronocultural determinat i la progressiva ampliació dels coneixements sobre aquest marc (característiques ecològiques, d'ocupació de l'espai, d'explotació de recursos, etc.). L'ocupació de la regió de la cubeta d'El Kowm durant el paleolític superior fou reconeguda per la presència d'estacions de superfície atribuïbles a un moment aurinyacià, l'any 1985 per J. Cauvin. Pel que fa a l'epipaleolític, els treballs de M.C. Cauvin, gràcies a prospeccions superficials i sondeigs estratigràfics, han mostrat progressivament la intensa ocupació de l'oasi durant les dues últimes etapes de les tres en què es divideix aquest període (kebarià, kebarià geomètric i natufià), amb un abandó de

l'oasi al final del període.⁴ En efecte, s'ha comprovat una absència humana des del final del natufià i durant les primeres fases del neolític pre-ceràmic, moments en què en altres regions s'efectua el canvi vers les primeres produccions de subsistència. La reocupació d'aquest espai no s'efectuarà fins a un moment en què les pràctiques agrícoles es troben ja en fase de consolidació i es pot, sens dubte, vincular al fenomen de la conquesta d'espais nous, que d'una manera general es verifica a la globalitat del llevant mediterrani. L'estudi d'aquesta reocupació ha centrat la recerca efectuada i planteja les línies futures d'investigació. En efecte, els treballs d'excavació desenvolupats al jaciment d'El Kowm-2 van mostrar l'existència d'un poblat sedentari d'agricultors-ramaders, situat cronològicament entre el 8000-7500 B.P. Aquest assentament està caracteritzat per una arquitectura complexa, amb 6 nivells d'ocupació, la pràctica d'una agricultura i una ramaderia eficient, sense conèixer la ceràmica en uns moments en què ja n'havia començat la fabricació en altres regions, però amb un gran desenvolupament de les tècniques de fabricació del guix, que utilitzen tant a nivell arquitectònic (recobriments de sòls i parets), com a nivell domèstic (vasos, etc.). Les característiques reconegudes van permetre definir el conjunt com a «fàcies El Kowm», pertanyent a la fase anomenada tradicionalment «Pre Pottery. Neolític B Final», amb uns lligams culturals forts i, per tant, un possible origen a la zona oriental de l'Eufrates.⁵

Les prospeccions superficials, amb la realització de recol·leccions de materials a partir de mostreigs sistemàtics, van permetre localitzar diferents tipus de jaciments en superfície, caracteritzats per uns conjunts d'indústria lítica que tant en l'aspecte tipològic com en el tecnològic es diferencien del que caracteritza El Kowm-2, i trobar un major vincle amb els dels assentaments del litoral siro-libanès. Aquests nous conjunts es defineixen com a «fàcies de Qdeir». Els diferents tipus de jaciments són:

1) Assentaments de la plana. Representats per tres jaciments: Qdeir-1, Umm el Tlel-2 i Nadaouiye-7. Es troben pròxims a l'hàbitat sedentari d'El Kowm-2 i presenten poques restes arquitectòniques.

2. Assentaments d'altitud. Emplaçats en la part superior de les cadenes muntanyoses del costat est, el jaciment de Bir el Ain Sha es caracteritza per l'absència de restes arquitectòniques, i comprèn un utilatge diversificat sense un alt percentatge de puntes de sageta.

3) Estacions de caça. Un sol jaciment: El Khabra, que es caracteritza per una inusual quantitat de puntes de sageta (50% dels útils localitzats) i la inexistència de restes de talla.

4) Tallers de talla de sílex. Estan caracteritzats per l'abundància de nuclis i restes de talla, sobretot corticals, i l'absència d'útils. Han estat localitzats en els afloraments de primera matèria (Dar el Asfar, Dar el Mamlaha).

Es pot veure, doncs, que, al «P.P.N.B. Final», i amb una cronologia contemporània, es troben a la regió d'El Kowm dues fàcies culturals diferenciades,

4. Vegeu CAUVIN i COQUEUGNIOT, 1989.

5. Vegeu STORDEUR, 1989, i també STORDEUR, MARECHAL i MOLIST, 1982, i MOLIST, 1983-84.

Fig. 1. Umm el Tlel. Visió general del sondeig principal a la cara sud.

la primera representada en un sol jaciment d'un poblat sedentari (El Kowm-2), mentre que la segona comprèn la globalitat dels altres assentaments amb una gran variabilitat de tipus.⁶

LES DADES D'UMM EL TLEL-2

El jaciment d'Umm el Tlel és una eminència de forma allargada (208 X 118 m) de formació mig natural (eòlica) i mig antròpica que arriba a tenir uns 10 metres d'alçada sobre la plana que l'envolta. Situat en el sector nord-est de l'oasi pròxim d'El Kowm i de Qdeir, ha estat l'objecte de dues companyes d'excavació/sondeig; la primera realitzada el 1987, efectuant un sondeig en el centre de la vessant sud (54 m²) amb l'objectiu de disposar de la seqüència estratigràfica completa, i la segona el 1989, amb l'aprofundiment i ampliació dels sondeigs (71 m²) (fig. 1).

Les dades obtingudes permeten conèixer l'ocupació del jaciment en quatre períodes cronològics diferents, cada un d'ells amb un tipus particular d'ocupació.

6. Vegeu CAUVIN, 1982.

Període romà-bizantí. Constitueix l'ocupació més recent del *tell*. Ha estat reconeguda ocupant-ne la part superior i la vessant sud. Està caracteritzada per vestigis arquitectònics amb els seus corresponents nivells d'ocupació, de destrucció i/o abandonó. Es tracta d'àmplies construccions amb plantes essencialment rectangulars, amb murs de tovots i revestiment de guix als sòls i parets. Nínxols, fogars i banquetes constitueixen els dispositius domèstics reconeguts a l'interior de les habitacions. El mobiliari, format essencialment per ceràmiques (comunes, sigil·lades...), recipients de vidre i objectes de bronze i ferro, indiquen un moment romà tardà amb una continuïtat vers el món islàmic contemporani d'altres instal·lacions descobertes a l'oasi, com l'assentament de Juvval, i vinculat a l'explotació dels recursos hidrològics de la zona en aquells moments històrics.

Període neolític. Els nivells corresponents a aquesta ocupació han estat localitzats sota els estrats de la precedent, principalment en les parts oest, nord i est. De fet, la instal·lació de l'ocupació romana sobre les restes neolítiques fa que les restes d'aquesta època estiguin sovint malmeses, i en limiten normalment el reconeixement i l'estudi. La superfície reconeguda és, doncs, reduïda, però permet, tanmateix, de fer les observacions següents:

Els nivells neolítics es troben sempre per sobre de la duna natural inferior (formació eòlica que forma un turó a l'interior del mateix *tell*). En el sector oest i nord, aquests nivells han estat alterats per l'ocupació romana quan aquesta ha buscat també la duna natural per a la fixació dels seus fonaments.

A les zones est i oest les primeres ocupacions són àrees de talla de sílex, sense arquitectura, que en algun cas han estat recobertes per un nivell d'habitació construït. S'hi ha pogut observar l'existència de murs, sòls enguixats i fogars de tipus senzill (simples cubetes). Finalment, a la zona nord, els nivells localitzats tenen l'aspecte d'àrees de rebuig, amb una composició heterogènia, sense que s'hi hagin pogut localitzar, de moment, les probables estructures d'hàbitat associades.

Així, s'estableixen dos models d'ocupació: el de major antiguitat, estratigràficament, que correspon a zones i activitat de talla, que sembla ocupar la globalitat del jaciment, i el més recent, que correspon a uns moments amb habitacions construïdes.

El mobiliari està format en primer lloc pel material lític, molt abundant, sobretot en les àrees de talla on es localitzen un gran nombre de restes de talla, i la presència de nuclis amb 1 o 2 plans de percussió, principalment de tipus naviforme (fig. 2). Pel que fa als útils, destacarien les puntes de sageta de tipus Biblos, els burins transversals o d'angle sobre truncatura, és a dir, conjunt industrial que, en termes generals, permet vincular-lo amb la «fàcies Qdeir». Completen el mobiliari la vaixel·la de pedra i la de guix.

Les activitats de subsistència estan caracteritzades per la pràctica d'una ramaderia d'ovicàprids (cabra, xai) i una agricultura de cereals, determinada per poques restes carpològiques. La cacera, principalment de gaseles, completaria l'espectre alimentari.

Es tracta, doncs, d'una ocupació vinculada a les primeres instal·lacions dels

primers productors de subsistència en la zona i que, com veurem, aporta noves dades per a la interpretació i la discussió de les seves modalitats i característiques.

Període epipaleolític. L'ocupació d'aquest moment cronològic es localitza en la vessant sud del *tell* en una extensió d'almenys 80 m de llargada per 30 m d'amplada. L'excavació ha posat en evidència l'existència de tres nivells successius i d'una estructura d'habitació. Aquesta darrera, la primera que es localitza en l'àrea siriana, està formada per l'ocupació d'una duna, de forma semicircular (5 m X 2,60 m), amb fogar central constituït per una senzilla cubeta excavada de planta oval i reomplerta de sediment cendrós, i un sòl d'hàbitat en el qual es distribueixen els artefactes i les restes òssies. L'anàlisi espacial en curs permetrà la identificació de possibles àrees d'activitats específiques.

El mateix lític, exclusivament en sílex i amb talla essencialment laminar, està format per un conjunt d'útils: d'una part, els macrolítics (gratadors, burins...) i, de l'altra, els microlítics (trapezis rectangles i rectangles) i la utilització de la tècnica del microburí. Les restes òssies localitzades indiquen la pràctica de la caça de gaseles i d'èquids (ase salvatge). Les característiques descrites indiquen la seva correspondència a un moment del kebarià geomètric, moment en què coneix una àmplia ocupació de la cubeta.

Període paleolític superior

Reconegut exclusivament en la part sud del *tell*, els nivells corresponents a aquest període es troben subjacents estratigràficament als anteriors. L'excavació en una superfície reduïda (14 m²) ha permès reconèixer un conjunt estratigràfic important, format per 8 nivells, arqueològicament i sedimentològicament ben diferenciats. És de notar l'absència d'estructures o dispositius domèstics conservats. L'estudi preliminar, tant a nivell lític com sedimentològic, ha permès diferenciar dos conjunts. El primer, que comprèn els estrats 5-7, està format per una talla essencialment laminar, amb un conjunt d'útils on els burins són més nombrosos que els gratadors, entre els quals es troben els burins carenats plans. Cal citar també les nombroses laminetes torsejades amb retoc fi o marginal invers. El segon, que comprèn els estrats 8-12, presenta un canvi en les tècniques de talla, caracteritzat per un predomini més gran de les ascles i l'aparició de la tècnica *levallois* tant en làmines com en ascles. La composició de l'utillatge no varia excessivament respecte a les fases anteriors, si bé s'observa una important reducció de les laminetes torsejades retocades. Aquests conjunts corresponen a les indústries típiques de l'aurinyacià del llevant (burins plans, laminetes torsejades...). El primer, més recent, és comparable als nivells XI-XIII de la seqüència de Ksar Akil (Líban),⁷ i el segon és lleugerament més antic dins una mateixa seqüència evolutiva. L'estudi definitiu, les datacions absolutes

7. BERGMAN, 1988.

Fig. 2. Umm el Tlel. Detall estratigràfic en el qual s'observa, en la part inferior, el nivell d'un taller de talla de sílex d'època neolítica i, en la part superior, construccions d'aquest període.

(C14, termoluminiscència), així com l'anàlisi sedimentològica i paleoclimàtica permetran de precisar les característiques de l'ocupació. S'ha d'assenyalar que aquesta descoberta representa l'única estació de l'aurinyacià en estratigrafia de l'interior de la zona del llevant mediterrani.

LES DADES DE QDEIR I

El tell de Qdeir-1, de forma oval i orientació est-oest, està situat al costat d'una antiga font i curs d'aigua temporal (ouadi) a uns 8 km al nord d'El Kowm i a uns 4 a l'oest d'Umm el Tlel. El jaciment pren el nom d'un petit poble veí format per poblacions nòmades en curs de sedentarització des de fa deu anys.

Precedents

L'any 1979 es realitzà una primera recol·lecció de material en superfície

Fig. 3. Detall d'un dels sòls d'hàbitat d'època neolítica a Qdeir-1.

amb un mètode de mostreig ponderat, que va permetre a J. Cauvin definir les característiques de «fàcies Qdeir» dins de la fase P.P.N.B. Final. El jaciment va mostrar una intensa activitat de talla, realitzada en sílex local, constituïda per uns conjunts lítics plenament diferenciats dels localitzats al poblat sedentari d'El Kowm-2.

El sondeig de 1980, realitzat per O. Aurenche,⁸ confirmà aquest aspecte i amplià la documentació en els següents aspectes:

- Arquitectura quasi absent en el jaciment.
- Datacions absolutes, a l'entorn de 7600 B.P., que es corresponien amb les obtingudes a El Kowm-2, i que permetien parlar d'una certa contemporaneïtat.
- Aportà noves precisions sobre la composició i les característiques de la indústria lítica, de la qual destaca, en primer lloc, la seva factura cuidada. Els trets principals d'aquesta es poden resumir en les puntes de sageta (puntes d'Amouq i de Biblos), que formen un 5% dels útils, l'existència de fulles de falç, l'alt percentatge de burins (35%), sobretot dels burins anomenats del

8. Vegeu AURENCHÉ CAUVIN, 1982.

desert o amb truncatura còncava (cf. Desert Noir, Jordània),⁹ i la intensa activitat de talla sobre nuclis naviformes.

Aquesta redefinició de la «fàcies Qdeir» permet, d'una part, acostar-se a definir el seu possible origen, orientant-se vers l'oest, en particular en el litoral siro-libanès, i, de l'altra part, tot i presentant característiques comunes (absència de ceràmica, utilització del guix...), observar les seves fortes diferències amb El Kowm-2, poblat sedentari que podria tenir més influències de l'est.

Es defineix també una forta activitat pastoral, amb un xai de gran talla, i, donada la raresa de cases construïdes i l'extensió dels nivells sense arquitectura, es proposa la hipòtesi inicial que es tracti de poblacions nòmades.

La contrastació empírica d'aquesta hipòtesi presentava dificultats, atesos els vestigis limitats que deixen les instal·lacions d'aquests tipus de poblacions, ja que el nomadisme s'escapa, per definició, a tota fixació a un sòl, enfront de la relativa facilitat a comprovar el caràcter sedentari d'un poble construït.

Sols una excavació en extensió i de caràcter exhaustiu, intensificant els esforços en la comprensió detallada i fina de l'estratigrafia i l'aplicació de tècniques d'anàlisi espacial precises, podria permetre afrontar una de les temàtiques més difícils de tractar per un prehistoriador.

Les noves dades: excavació de 1989

L'excavació, d'uns 50 m², fou efectuada en dos sectors: d'una banda, la part superior, coincidint amb l'extremitat est del *tell*, i d'altra banda, el centre vers la part inferior, distribució que permetia cobrir la totalitat de les variacions estratigràfiques possibles, objectiu prioritari dels treballs.

L'estratigrafia reconeguda ha permès localitzar, en tota l'extensió del *tell*, quatre fases, que cobreixen un gruix total de 2,5 m de sediments situats sobre la duna estèril, de formació natural, que forma la base. Els resultats obtinguts permeten descriure la seqüència, de dalt a baix, de la manera següent:

Fase IV.- Comporta restes arquitectòniques d'una construcció i els estrats de dejecció i fosses que s'hi associen. Es tracta d'una habitació, probablement de planta rectangular, construïda sobre un sòcol preparat i amb un mur exterior amb fonaments formats per grans blocs de pedra calcària. Al seu interior, s'hi localitzen estructures d'emmagatzemament en forma de petites cubetes revestides de guix. A l'exterior de la construcció, s'hi troben estrats que comprenen fogars excavats en senzilles cubetes poc profundes i dejeccions diverses. Restes òssies de fauna (testimonis domèstics d'alimentació) i restes d'activitats de talla completen el registre en aquest espai exterior.

9. Vegeu BETTS, 1986.

Fase III.– Forns de guix.

Fase II.– De nou es localitzen restes arquitectòniques d'una construcció i els corresponents estrats de dejecció exterior del mateix tipus que en el nivell IV. La construcció presenta, això no obstant, variacions tecnològiques respecte a la primera localitzada, com l'absència de preparació pel conjunt de l'habitació i també de fonaments pel gros mur exterior. En el seu interior es localitzen novament estructures d'emmagatzemament.

Fase I.– La composició sedimentològica canvia, de la mateixa manera que el tipus d'assentament humà. S'hi localitzen dos tipus d'ocupacions separades en l'espai. D'una banda, restes *in situ* de tres zones o tallers de talla de sílex, de forma allargada, amb algun element estructural com un forat de pal i un fogar no construït. Les restes lítiques estan formades essencialment per productes de talla (làmines i ascles) bruts, amb una absència total d'útils retocats. Els nuclis naviformes són els més sovint reutilitzats com a percussors. La fauna, pràcticament absent, està formada per elements particulars, com extremitats inferiors d'ovicàprids en connexió, que podrien haver tingut un rol tècnic.

D'altra banda, hi ha zones d'hàbitat no construït amb fogars, eines lítiques, restes de talla en desordre, etc.

El conjunt de la indústria lítica confirma la denominada «fàcies Qdeir» tant en els nivells amb arquitectura (superiors) com en els nivells sense arquitectura (inferiors). Es podrien donar variacions segons la seva repartició, però l'anàlisi és encara en curs. Pel que fa als recipients, es confirma la utilització de guix per a la seva fabricació, alguns amb empremtes de cistelleria, però també cal remarcar la presència de bells vasos fabricats en ònix, similars als localitzats a El Kowm-2 o a Bougras.

Les restes de fauna i flora són en curs d'anàlisi, però es pot afirmar la pràctica d'una ramaderia de xai i cabra i d'una caça comparable a Umm el Tlel-2 i a la base d'El Kowm-2.

Resumint, es pot observar que les noves dades permeten confirmar tres aspectes:

- 1.– Que la «fàcies Qdeir» es pot considerar definitivament una fàcies cultural diferent de la que forma El Kowm-2.
- 2.– La sobreposició estratigràfica dels diferents nivells indica més antiguitat per als nivells sense arquitectura respecte als que presenten construccions.
- 3.– La presència d'arquitectura no vol dir forçosament que es tracti d'un poblat.

DISCUSSIÓ I PROBLEMES QUE CAL RESOLDRE

Les dades aportades pels treballs en curs en aquests dos jaciments comporten elements de discussió i obren debats sobre la seva interpretació històrica.

Essent tots dos inclosos en un mateix programa de recerca, voldríem exposar breument algun dels problemes i elements de discussió que definiran la continuïtat de la recerca.

Així, pel que fa als vestigis dels darrers caçadors-recol·lectors (paleolític superior i epipaleolític), el tret essencial és l'estudi de la seqüència estratigràfica. La definició crono-cultural dels diferents horitzons reconeguts, l'aproximació a les característiques climatològiques, d'explotació del medi, etc. són els objectius bàsics prioritaris. Donat el buit d'informació existent, la caracterització de les fases de l'aurinyacià de llevant i la seva possible evolució a partir dels conjunts del paleolític mitjà subjacents són algunes de les qüestions que cal resoldre. El mateix es pot dir de la seqüència epipaleolítica. És rar trobar tres nivells de kebarià geomètric sobreposats, i el fet que els dispositius d'habitatge estiguin conservats amplia considerablement la seva importància.

Pel que fa a les ocupacions neolítiques, el debat i els problemes són més amplis, emmarcats en la hipòtesi inicial de J. Cauvin, segons la qual l'ocupació multiespacial de la zona per fàcies culturals diferenciades però contemporànies pot traduir una població mòbil efectuant diverses tasques en estacions diferenciades a l'entorn d'un establiment sedentari, és a dir, l'existència d'un nomadisme pastoral enfront d'unes poblacions agrícoles i sedentàries.¹⁰

Una sèrie de qüestions resten per resoldre, relacionades amb els aspectes cronològics i la natura de les activitats socio-econòmiques. Així, malgrat que es disposi d'un marc cronològic ampli, es necessita una major definició de les característiques temporals a l'interior dels mateixos jaciments i entre ells. El mateix es pot dir de les activitats econòmiques, com per exemple el paper desenvolupat per les activitats agrícoles a Qdeir i a Umm el Tlel, o si es pot parlar per a Umm el Tlel de l'existència de veritables campaments nòmades a la manera dels localitzats a Qdeir. Aquestes són algunes de les qüestions que poden ajudar a veure com s'articulen els diferents jaciments i a extreure'n una interpretació general d'acord amb la hipòtesi efectuada.

Així, entre les diferents possibilitats, recordem-ne algunes de les més suggestives. La primera, que la instal·lació de Qdeir-1 inferior (fase 1) sigui cronològicament la més arcaica, amb un fenomen de reocupació d'un espai buit (la cubeta d'El Kowm) per part de grups nòmades, seguida per un procés de sedentarització «in situ» amb les ocupacions d'Umm el Tlel-2 i dels nivells inferiors d'El Kowm-2, i acabar-se el procés amb la població plenament sedentària dels nivells superiors d'El Kowm-2. La segona possible correlació és que hi hagi un major grau de contemporaneïtat, és a dir, que els nivells inferiors de Qdeir, d'Umm el Tlel i d'El Kowm-2 siguin contemporanis i que la reocupació de l'oasi estigui vinculada amb l'existència d'antuvi de dos grups culturalment i econòmicament diferenciats (nomadisme pastoral).

La continuïtat dels estudis en curs i la represa de nous treballs de camp en els jaciments, així com la prossecció de la prospecció superficial a fi de

10. Vegeu PAUVIN, en premsa b.

conèixer millor les estacions superficials, poden contribuir a definir la interpretació d'aquest fenomen.

BIBLIOGRAFIA

- AURENCHÉ, O. et CAUVIN, M.C. (1982): «Qdeir 1, campagne 1980: une installation néolithique du VII millénaire», *Cahiers de L'Euphrate*, 3:51-78.
- BERGMAN, C.A. (1988): «Kasar Akil and the Upper Palaeolithic of the Levant» in «*Prehistoire du Levant II*» *Paleorient*, 14/2:201-209.
- BETTS, A. (1986): *The Prehistory of the Basalt Desert Transjordan*. Thesis. University of London.
- CAHIERS DE L'EUPHRATE N° 2, 3, 4, 5, Editions A.D.P.F. (Paris).
- CAUVIN, J. (1982): «L'oasis d'El Kowm au néolithique. Bilan après trois campagnes: méthodes, problèmes et premiers résultats», *Cahiers de l'Euphrate*, 33:93-98.
- CAUVIN, J. (1983): «Cinq années de recherches (1978- 1983) dans l'oasis d'El Kowm (Syrie)», *Annales Archéologiques Arabes Syriennes*, 33(1): 165-177.
- CAUVIN, J., en premsa a.: «L'occupation préhistorique du désert syrien: nouvelles recherches dans la cuvette d'El Kowm (1984-1989)», *Annales Archéologiques Arabes Syriennes*.
- CAUVIN, J., en premsa b.: «Les origines préhistoriques du nomadisme poastoral dans le pays du Levant», *Nomades et Sedentaires*, Colloque franco-soviétique d'Alma-Ataoct, 1987, Etd. CNRS.
- CAUVIN, M.C. ET COQUEUGNIOT, E. (1989): «L'oasis d'El Kowm et le Kébarien Géométrique», «*Prehistoire du Levant II*» *Paleorient*, 15/1.
- MOLIST, M. (1983-84): «Investigaciones prehistóricas en la región de El Kowm (Siria Central)», *Pyrenae*, 19- 20:235-245.
- STORDEUR, D. (1989): «El Kowm-2 Caracol et le P.P.N.B.», «*Prehistoire du Levant II*» *Paleorient* 15/1.
- STORDEUR, D.; MARECHAL, M. i MOLIST, M. (1982): «El Kowm-2 Caracol: campagnes 1978, 1979, 1980. Stratigraphie et architectures», *Cahiers de l'Euphrate*, 3:33-49.